

Kent Meydanının Sosyo-Kültürel Arka Planı

*

The Socio-Cultural Background of City Squares

Hasan Taşçı

Öz

Her tarihi dönemde ve her toplumda farklı formlarda ortaya çıkan kentsel açık alanların son ve en güzel örneklerinden birisi kent meydanlarıdır. Bu konuda yapılan çalışmaların çoğu kent planlamacıları ve mimarlar tarafından yapılmış olup söz konusu çalışmalarda kent meydanıyla kullanıcıları arasındaki ilişki, bir kentsel form olan meydanın biçimi ve onu biçimlendiren öğeler bağlamında ele alınmıştır. Son zamanlarda bu kadar çok üzerinde durulan ve yerel siyasi kampanyaların baş aktörü olan meydan olgusuna bir de mekânın oluşturduğu sosyoloji, sosyolojinin ve kültürün oluşturduğu mekân perspektifinden bakma düşüncesi bu çalışmanın hareket noktası olmuştur.

Anahtar kelimeler: Şehir, Mekân, Kentsel Kamusal Açık Alan, Meydan

Abstract

City squares are last and one of the most important examples of urban open space which take place in different forms in every society and every historical period. Most of the studies on this subject was made by urban planners and architects, and deal with the issue in regard with the relationship between the city squares and their users, the shape of square as an urban form and other elements shapes the squares. The starting point of this thesis is the notion of looking at city square phenomenon from the perspective of sociology created by space and space created by sociology and culture.

Keywords: City, Space, Place, Urban Public Open Space, Square

Giriş

Toplumların hayat biçimlerini etkileyen düşünsel, coğrafi, kültürel, sosyolojik ve benzeri şartlar nelerdir ve bunların mekâna yansıyor onu biçimlendiren boyutları nasıldır? Pek tabiidir ki şehri ya da kentsel mekânı algılayabilmek için bu sorulara cevap aramak gerekmektedir. Şehirlerin, kentsel mekânların ve meydanların oluşumunun o şehirde veya mekânda yaşayanların dünya görüşleriyle, hayat tarzlarıyla doğrudan ilintili olduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır.

Kentsel mekâna dair yapılan çalışmalarda mekânsal biçim, işlevlerden ayrı olarak ele alınırken, mekânı ortaya çıkaran toplumların düşünce yapıları, inanç sistemleri ile mekânın varlığı/yokluğu veya biçimi arasında doğrudan ilişki kuran çalışmalara çokça rastlanmamaktadır. Oysa insan dâhil olmak üzere her varlığı anlayabilmenin yolu ontolojik bir tahlille söz konusu olabilecektir.

Kentsel mekân, varlıksal (ontolojik) ve biçimsel (morfolojik) açıdan ele alındığında, doğrudan doğruya onu oluşturanların ve kullananların dinî, siyasî ve ideolojik bakış açılarının etkisi altında olduğu anlaşılacaktır. “Cemiyetlerin tarihî gelişimini, zaman perspektifi içinde ele alarak, onları belirli fikir kalıpları etrafında açıklayan sistematik düşünce tarzına tarih felsefesi” denmektedir (Türkdoğan, 1997: 323). Bu yaklaşıma benzer bir şekilde, şehrin ve ona ait mekânların, formların tarihî gelişiminin belirli toplumsal olgular ve fikir kalıpları arasında incelenerek yorumlanmasına ihtiyaç vardır. Tarihine, onu ortaya çıkaran kurucu güce ve tarih boyunca biçimlendiren sosyal yapılara dair bir felsefi kurgu olmadan şehri tam tanımlayabilmek ya da anlayabilmek mümkün görünmemektedir.

Batı toplumlarında bir kısıtlamaya tabi olmayan açık hayat tarzı birçok şeyde olduğu gibi kentsel mekâna da yansımış, onu biçimlendirmiştir. Batı dünyasında özel hayatın her yönüyle gizli kalması (mahremiyet), Doğu topluluklarında olduğu kadar, katı kurallara bağlı olmadığından, bu durum sosyal davranışlarda, sanatta ve kentsel mekânda kendisini ortaya çıkarmıştır. Doğu toplumlarında, özellikle de İslam toplumlarında inançlardan kaynaklanan mahremiyet anlayışı gereği özel hayatın gizli kalması

esas olduğundan, özel mekân olan evden başlayarak kentsel ortak mekânlara kadar her şey buna göre biçimlendirilmiştir.

Kent meydanları, özellikle Batı şehrinde, toplumların tarih boyunca taşıdıkları sosyal ve kültürel yaşam biçimlerinin mekâna yansıyan şekilleridir. Kent meydanıyla toplumun kültürü ve yaşam biçimi arasındaki ilişki sürekli bir etkileşim ve iletişim içinde sürüp giden karşılıklı ilişkidir. İlk olarak hangisinin ortaya çıktığı ve etken olduğu bir yana, öncelikli olarak değerlendirilmesi gerekli olanın bu iki grup olgunun birbirlerini sürekli etkileyip değişime uğratmalarıdır. Bu açıdan değerlendirilecek olursa meydan bir planlama sorunundan ve ögesinden çok, bir kent sosyolojisi ögesidir ve bu konudaki çalışmalar şehir planlarından önce şehir sosyologlarının önceliği olmalıdır.

Bir Kamusal Alan Olarak Kent Meydanı

Kent meydanları yalın bir tanımlamanın dışında, birçok açıdan farklı anlamlar taşımaktadır. Bundan dolayıdır ki dilimiz “meydan” sözcüğünden türemiş çok sayıda sosyal içerikli edebi vecizeye sahiptir.

Sözlük anlamı olarak meydan: “alan, saha, yarışma, eğlence ve karşılaşma yeri, bulunulan yer ve çevresi, fırsat, imkân, vakit anlamlarına gelmektedir.” (TDK, 1998: 1551-1552). Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'*ında ise meydan sözcüğü Arapça ve isim olarak tanımlanmış olup çoğulu “meyadin”dir (Devellioğlu, 2005: 683). Yine tam olarak buradaki anlamıyla spesifik bir kullanımı söz konusudur ki o da Mevlevî tekkelerinde semahane olarak da adlandırılan ve ayin yapılan yerdir. Yaygın kullanıma bağlı olarak bu sözcükten türemiş birçok deyim de kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları; meydan açmak, meydan almak, meydan bulamamak, meydan dayağına çekmek, meydan okumak, meydan vermemek, meydana atılmak, meydana çıkarmak, meydana çıkmak, meydana gelmek, meydanı boş bulmak vb. olarak sıralanabilir.

Rob Krier, insanoğlunun kentsel alanı kullanmaya başlamasının ilk örneğinin büyük ihtimalle meydanlar olduğunu belirtmektedir. Krier, ilk meydanların yaşam alanlarının bir açık alanın etrafında gruplaşması ile

oluşmaya başladığını, bu yerleşim şekli içeride kalan alanın kontrolünü sağlamış olup aynı zamanda dışarıdan gelebilecek saldırıya maruz kalabilecek dışsal alanı küçülterek hazır bir savunma oluşturduğunu, bu şekilde oluşturulan iç avlu (courtyard) sıklıkla sembolik bir anlam ihtiva ettiğini ve bu yüzden de kutsal mekânların (agora, forum, manastır, camii) inşası için tercih edildiğini ve böyle bir meydanın (courtyard, iç avlu) etrafına evlerin yapılmasının keşfedilmesi ile bu yerleşim şeklinin gelecek için bir model haline getirildiğini belirtmektedir (Krier, 1979: 17). Turgut Cansever'e göre de, toplumun ortak münasebetlerinin geliştiği yer olan meydanlar toplumlar ve şehirler kadar eskidir (Cansever, 1994: 136).

Kentsel bütünlük içerisinde en önemli öge konumunda olan meydan bazı araştırmacılar tarafından kamusal açık alanın tek temsilcisi olarak görülmüştür. 2005 yılında İstanbul'da yapılan Dünya Mimarlık Kongresi'nde bir sunum yapan doktora öğrencisi Aline Sampaio de Mello Guimaraes kamusal alanları sayarken, bilinen kamusal alan modellerinin en önemlilerinin "İspanyol *plazas mayores*, İtalyan *piazzes*, Fransız *places royale*, İngiliz *meydanlar ve parklar* modelleri ile geleneksel Yunan agora ve Roma *forumları*" olduğunu belirtmiştir (Guimaraes, 2009: 250).

Her kentsel form onu ortaya çıkaran sosyolojik, kültürel ve diğer faktörlerin biçimlendirmesiyle oluşmakta olduğu gibi meydan da bulunduğu yere göre bu etkiler altında oluşur. Batı şehrinin en önemli uygulamalarından olan meydanlar da bu faktörlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kamusal alandır. Dolayısıyla "meydan" kendisini ortaya çıkaran hayat şeklini ya da siyasal talebi yansıtmaktadır. Batı düşünce sisteminde meydanı ortaya çıkaran etkilerden biri de çok erken çağlarda başlayan demokrasi talebidir. Sennett'e göre Aristoteles; bir hisarın oligarşiye ve tek adam yönetimine, düz zeminin ise demokrasiye uygun düştüğünü belirtmektedir (Sennett, 2008: 31). Moughtin'in, İtalyan meydanlarıyla ilgili; "İtalya'daki muhteşem meydanların çokluğu, İtalyan kültürünün karakteristiğini, dış mekân yaşayışını ve iklimsel koşulları açıklayabilir" (Moughtin, 1995: 88) şeklindeki ifadesi bunu anlatmaktadır.

İnsanların algı ve duyarlılık sorumluluğuna göre biçimlenen kentsel açık alanlardan biri olan meydanlar kendisini etkileyen sosyal olayları izlerler (Salingaros, 2005: 42). Meydanı da diğer kentsel formlar gibi salt bir “nesne” olarak ele almak yeterli olmaz. Bachelard’ın “ev” ile ilgili; “bir fenomenolog, bir psikanalist ve de bir psikolog için söz konusu olan, evleri betimlemek, resimsi yanlarının ayrıntılarını vermek ve konforlu olmalarının nedenlerini çözümlemek değildir. Tam tersine betimleme sorunlarını (bu betimleme ister nesnel ister öznel olsun yani ister olguları, ister izlenimleri dile getirsin) aşmak, ilk işlev olan oturma işlevinin doğuşuyla ortaya gelen, her hangi bir biçimde, bu işlevin benimsendiğini ortaya koyan ilk erdemlere ulaşmak gerekir” (Bachelard, 2008: 38) şeklindeki önerisini meydan için de söylemek mümkün ve gereklidir. Bunun içindir ki, meydanı ortaya çıkaran sosyal, ticarî kültürel ve hatta Rönesans’la birlikte askerî olguları irdelemek gerekmektedir. Sözcük anlamı dışında “kent meydanı” dendiğinde bizim kültürümüzde ve meydanlarının şehir imgesinin vazgeçilmez bir parçası olduğu, Batı’da ne anlaşıldığını bilmek önemlidir. Türkiye’de, büyük açık alanlardan, yolların kesiştiği kavşaklara kadar birçok alana “meydan” denilmektedir. Oysa Batı’da “square” ve “space” olarak bir ayrım söz konusudur ve birincisi çalışmamızın konusu olan meydanı, diğeri ise açık alanları ya da mekânı tanımlamaktadır.

Meydanlar aynı zamanda ilginin toplandığı durağan noktalar olup şehri karakterize eden elemanlardan biridir (Demirci, 2001: 4). Batı şehirlerinde en belirgin özelliklerden biri şehirler için oluşturulmuş olan turistik haritalarda meydanların (piazza) önemle vurgulanan ve dikkat çekici ikonlarla gösterilerek gezilmesi gereken yerler olduğuna vurgu yapılmış olmasıdır. Söz konusu bu mekânlarda hayat tüm yönleriyle yaşanmakta, meydanlar imaj açısından olduğu kadar işlevsel olarak da değerlendirilmektedirler. Diğer taraftan meydanlar toplumun yaşam biçimini, kültürünü, ticarî alışkanlıklarını ve geleneklerini birbirlerine aktardığı mekânlardır. Kılıçbay, meydanla kenti özdeşleştirerek, “kent belki de, bir başka açıdan meydan demektir” diye tanımlamaktadır (Kılıçbay, 1993: 29).

İnsanların kullandığı ilk kamusal mekânlardan biri olan meydanlar, tarihsel süreçte üstlendikleri farklı işlevlerle kentsel yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Meydanlar kentsel dokuda odak noktalarını tanımlar ve toplanma işlevini içerir. Bu nedenle, meydanlar şehirde sürekli yaşayan nüfusun ve şehri geçici bir süre için ziyaret eden kişilerin birbirleriyle ve paylaştıkları şehir ile ilişki kurmasını sağlar ve tüm şehir hinterlandına eşit kullanım olanağı sunarak çeşitli etkinlikler için ortak bir platform oluştururlar. Yani meydan bireyler arasında var olan ilişkiyi güçlendirmek veya yeni kentsel ilişkiler kurmak için kentin oluşturduğu kendine özgü bir iletişim alanıdır.

Bireyler arasındaki bu iletişim kanalı, değişen ekonomik hayat ve tüketim ilişkileri (şehirleri ortaya çıkaran üretim ilişkileriyle bugün değişen tüketim ilişkileridir) sayesinde nazari olarak işlevsizleşmeye ve yeni ilişkilerin örgütü olan kapitalizmin mekânsal örgütlenmesi içinde yer almamaya başlamıştır. Söz konusu bu ilişkiler düzleminde mekân sadece sermayenin daha hızlı dolaşımını sağlayacak altyapısal bir karaktere sahip olduğundan dolayı, işlevsel olarak bu amaçtan uzak olan meydanlar bu düzlemin dışında kalmaya başlamışlardır.

Temelde Batı şehrinin bir uygulaması olan meydanda, imaj en önemli öğelerden biridir. Batılı hayat tarzında fonksiyondan önce yer edinen imaj kentsel mekâna da yansımış ve onu biçimlendirmiştir. En çok meydanlarda gördüğümüz bu özellik, işlevselden imaja ve sonra Rönesansla birlikte yeniden işlevsel olana doğru bir evrilme süreci geçirmiş ve bugün işlevin yanında imaj olarak da kent kimliğine önemli katkı yapar hale gelmiştir. Moughtin; “canlılık açısından bir meydandaki aktiviteler ve bundan dolayı da görsel çekim önemlidir” diyerek imaj unsuruna dikkat çekmiştir (Moughtin, 1995: 87). Moughtin’in tarifindeki önemli bir konu da aktivitenin yani işlevin imaja bağlı olduğudur.

Batı şehrinde meydanı ortaya çıkaran önemli unsurlardan biri de “yurttaşın” vaktini geçirmek için bir yere ihtiyaç duymasıdır. Eski Yunan’da yurttaş olmanın gereklerinden biri de çok sayıda köleye sahip olmaktır. Üretim sürecinin tamamında köleleri kullanan Site Devleti yurttaşı,

Weber'in belirttiği gibi zamanının çoğunu pazarda ya da spor alanında geçirmekteydi (Weber, 2000: 265). Bu ve benzeri biçimlerde zaman geçirmek için ortaya çıkarılan kentsel mekân ise Eski Yunan'da agora, Eski Roma'da forum ve daha sonraki dönemlerde çeşitli biçimlerde ortaya çıkan kent meydanlarıdır.

Günümüzün gelişen kent yapısı içinde artan yoğunluklar ve karmaşık kent yaşamı kentsel açık mekânlara olan ihtiyacı artırmıştır. Bunun neticesinde ise taşıt trafiğine ve otoparklara yer açmak için zemin seviyesinin altında veya üstünde, işlevsiz alanlar oluşturulmaktadır. Bu durum meydanların mekânsal özelliklerini ve kent için imaj oluşturma işlevini kaybetmesine ve geçiş için zorunlu olarak kullanılan alanlara dönüşmelerine sebep olmaktadır.

İslam ve Batı Şehir Geleneğinde Meydan

Hiçbir medeniyetin kentsel uygulamaları o medeniyetin genel hayat algısı ve dünya tasavvurundan ayrı düşünülemez. İslam geleneğinde "şehir" ve "meydan" kavramlarını irdelerken İslam medeniyetinin temel algısını, nasıl bir dünya tasavvur ettiğini ve şehre bakışını mercek altına almak, incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir.

Braudel, İslam medeniyetinin temelini harekete dayandırmaktadır. Bu hareket, İslam Peygamberi Hz. Muhammed döneminde M.S 622 senesinde Mekke'den daha sonra ismi Medine olarak değişecek olan Yesrib'e yapılan büyük Hicret ile başlamış ve tarih boyunca hep devam etmiştir. Hatta bu büyük göç öncesinde Habeşistan'a da bir göç olmuş ama bu kalıcı olmamış, gidenler bir müddet sonra Mekke'ye geri dönmüşlerdir.¹ İslamî takvimin de başlangıç noktası sayılan bu büyük Hicret, Müslüman dünya için

---

¹ Muhammed Hamidullah Habeşistan'a göçü anlatırken, "609 yılında Muhammed A.S.S. İslamı anlatıp yaymak üzere "ilahi tebliği" almaya başladığını ilan etmişti. Beş yıl sonra kendi hemşehrilerinin dinî sebeplerle gösterdiği işkence ve eziyetler o derece tahammül edilemez hale geldi ki kendisine inanan sahabilere, doğup büyüdükleri memleketi terk edip Habeşistan'a gidip sığınmalarını teklif etti." (Hamidullah, 1991: 294-295). Ayrıca Mertin Lings, bunu; "Bu, İslam'da ilk göç (hicret) idi." şeklinde açıklamıştır. (Lings, 1994: 119) Bu duruma göre ilk Hicret'in MS. 614 senesinde yapıldığı söylenebilir.

hareket halinde olmanın gerekliliğine dair bir işaret ve bir algı olmuştur. Ticaret, fetih ve tebliğ amaçlı askerî seferlerin çok önemli olduğu İslam medeniyet geleneğinde bu iki gerekçe halkları, en azından öncü kuvvetleri, sürekli bir devinim halinde tutmuş ve Atlas Okyanusu'ndan Çin'e kadar geniş bir alanda sürekli bir hareketlilik sağlanmıştır.

Braudel, "Yollar onun (İslam Medeniyeti) zenginliği, varlık nedeni, uygarlığıdır. Yüzyıllar boyunca yolların sayesinde egemen bir konumda kalacaktır." diyerek, gerek ticaret amaçlı ve gerekse yeni fetihler için sürekli bir devinimden bahsetmekte ve şöyle tanımlamaktadır: "Demek ki İslamiyet en mükemmelinden bir hareket uygarlığıdır. Bu da uzaklara yapılan gemi yolculukları ve çok yönlü bir kervan dolaşımını gerektirmektedir." (Braudel, 2006: 97) Kervanlar bu dolaşımın ve ticaret ağının esas unsurlarıdır. Gerek Kur'an ve gerekse Hadis'lerde ticarete dair teşvik edici hususlar nedeniyle İslam ticaret kervan ve gemileri sürekli bir dolaşım halinde olmuş ve büyük zenginlikler elde etmişlerdir. Ticarî hayat kervanlara dayandığı için şehirlerdeki en kalıcı yapılar, bugün bile hayranlık uyandıracak kadar muazzam bir halde olan kervansaraylar olmuşlardır.

İslam şehirlerinde kervansaraylar ana ticaret yolu üzerinde ve şehrin hemen kenarında kurulmakta, şehrin merkezi olan ulu cami ile irtibatı ise İslam şehir geleneğinin önemli öğelerinden biri olan sokaklar sağlamaktadır. İslam şehir geleneğinde en önemli unsur şüphesiz merkezdeki ulu camidir. Braudel bu durumu şöyle açıklar: "Sanki kalp oymuş gibi, her şey oraya gider, her şey oradan çıkar. Ulu caminin yakınlarında çarşı, yeni dükkânlara tahsis edilmiş sokaklarıyla ve hanlarıyla tüccar mahallesi vardır. Mal deposu olan bu hanların yanında hamamlar yer almaktadır. Zanaatkârlar ulu cami merkez olmak üzere, daireler halinde yerleşmişlerdir." Sokaklar ise şehrin kalbi olan ulu cami ve çevresine kan taşıyan atardamarlara benzetilirler. "Meddahlar, ozanlar, yılan oynatıcıları, soytarlar, hacamatçılar, şarlatan hekimler, berberler, yani hukukçuların ve ahlakçıların kuşkuyla baktıkları bütün meslekler burada buluşmaktadır." (Braudel, 2006: 101).

Ulu cami ve sokakların dışında İslam şehrinde en önemli yerlerden biri de, ticaretin kalbi konumundaki çarşıdır. “Çarşı: Kentin gün boyu en hareketli alışveriş merkezidir. Uzun bir ana cadde ve buna açılan sokaklardan oluşur. Bu çarşılar alışveriş yapanların rahatı ve iş sahipleri için iş yerlerinin korunmasındaki kolaylık göz önüne alınarak olanaklar el verdikçe üstü kapalı yapılmaktadır. Kentte üretilen her türlü mal ve hizmet ve bunların erbabı burada yer alır. Ana caddeye açılan yan sokaklardan her biri ayrı iş kolunda mal ve hizmet üreten esnaf örgütlerine ayrılmıştır. Özetle söylenecek olursa bedesten büyük tüccarın bulunduğu ve transit ticarete konu olan malların alınıp satıldığı kapalı alışveriş yeridir. Kentte ülke ve uluslararası pazar için üretim yapan sanat dallarının bedestene çok yakın olması, üretenle pazarlayan arasındaki ilişkinin sağlıklı gelişmesini ve kolaylığını ön görmektedir. Bu, Osmanlı kentlerinin en önemli çarşısı, pazar düzenidir.” (Doğru, 1995: 118). Öyle ki çarşı kentin gerçek merkezidir ve “Osmanlı şehrinde toplumsal kitlenin tümünün kamusal yaşamının geçtiği yerdir.” (Cerasi, 1999: 115). Bu durum Osmanlı öncesi İslam topluluklarında da böyledir. İslam’ın iki büyük kaynağı Kur’an ve Hadislerde ticaretin övülmesinden ve teşvik edilmesinden dolayı çarşı çok önemli konuma gelmiştir. Başta *Binbir Gece Masalları*, *Tutiname*, *Kelile ve Dimne* olmak üzere birçok doğu klasiğinde, çarşının kendi içinde özel bir örgütlenme yapısına sahip olan önemli bir kamusal mekân olduğu görülmektedir. “Çarşı bir üretim ve ekonomik değer strüktüründen daha fazlasını ifade eder. O aynı zamanda esnafın başkahramanı olduğu kent kültürü bağlamında özel bir sentez potasında kültürel ifadesini bulan tutarlı bir bütündür.” (Cerasi, 1995: 117). Nazif Gürdoğan da İslam şehrinde ve ticarî hayatında çarşının önemine değinirken konuyu, “kutlu şehirlerden yola çıkan inanç ve ümit kervanı, yolunun geçtiği yerlerden yeni katılımlarla, dünyayı cami ve çarşılarla donatmaya devam etmektedir. Onlar, gönüllülikle birlikte, çarşıların fethine, şehirlerin fethinden çok daha fazla önem verdikleri için gittikleri her ülkede dostlukla karşılaşmışlardır. Cami ve çarşının yolunu birbirinden aşılmaz sınırlarla ayıran bir toplum, girişimci aklı zenginleştiremez” şeklinde izah etmektedir (Gürdoğan, 2008: 30).

Braudel son olarak İslam şehirlerinin önemini şöyle açıklar: “İslam kentinin önemi, İslam uygarlığının özüne bağlıdır. Kentler, yollar, gemiler, kervanlar, hac ziyaretleri, hepsi birden tek bir olguyu meydana getirmektedir. Bunlar Louis Massignon’un sözünü ettiği Müslüman hayatının güç hatlarıdır. Bunlar hareket demetleridir.” (Braudel, 2006: 102).

İslam medeniyet olarak sürekli hareketi, bu hareket noktaları arasında ise şehirleri öngörmüştür. Müslüman takviminin başlangıcı olan Hicret’le birlikte bir yaşam biçimi haline gelen bu hareket yüzyıllar boyunca hep devam etmiştir. Bu şehrin temel karakteristiklerinden biri, Roma hukukunda olduğu gibi kaskatı kurallarla belirlenmemiş ve gevşek dokulu olmasıdır (Armağan, 1999: 541). Batı şehrinde kamusal alanı ortaya çıkartan talepler İslam şehrinde olmadığı için, “İslam şehrinin Batı şehirleri gibi kurumsallaşmış olmayan bir cemaat iktidar mücadelesine dayalı dinamizmi” (Armağan, 1999: 542) kentsel mekâna yansımış ve onu biçimlendirmiştir. Cemaat anlayışı Müslüman hayat algısında çok önemli bir yer tutmaktadır. Sadettin Ökten’e göre “İslam medeniyet tasavvurunda şehir, cemaat demektir. Şehirden gaye cemaatin erdemli bir hayat yaşamasıdır.” (Ökten, 2011: 12). Alelade bir kalabalıktan farklı olan cemaatte en önemli husus sürekli bir arada bulunma veya belirli aralıklarla bir araya gelme durumudur. Cemaati oluşturan ya da bir araya getiren mekânlar da bu amaca uygun olarak gelişmiştir. Bunların en başında cami gelmektedir. Kent meydanı bu amacı sağlamaktan uzak, kalabalıkları bir araya getirebilen ama cemaat oluşturmaktan uzak, bir kentsel formdur.

Bunun yanında özellikle Rönesans meydanları için öngörülen halkın yönetenler tarafından denetlenmesi fikrinin mekânsal tezahürü İslam şehir geleneğinde yer almamaktadır. İslam şehri, ne iktidarın istediği türden düzenli, güvenli ve kendi denetimindeki bir kent modelinin ne de mekânsal bir model geliştirmemiş görünse bile bir cemaat idealinin sonucudur. Taraflar arasında karşılıklı bir kurumlaşmanın olmaması nedeniyle, ortaya çıkan sonuç daha çok kurumsallaşmamış bir uzlaşmaya bağlı görülmektedir (Armağan, 1999: 542). Oysa Batı şehrinde kamusal alanın deva-

mını sağlayan en önemli unsur burjuva ile iktidar arasındaki güç paylaşımı ve iktidar bölüşümüdür.

Öte yandan İslam'ın bireye ve mahremiyete verdiği önemin mekâna yansımaları olan İslam şehrinin sosyolojik olarak dayanakları tahlil edilip ortaya konmadan da, Batı şehir kodlarıyla evrensel bir şehir sosyolojisi oluşturmak mümkün değildir. Braudel'in tespitinde yer alan öğelerden biri olan kentler mübadelenin esas unsuru konumundadır. Devasa kentler kurulmaktadır ve bunlar hareketi sürüklemektedirler. İslam şehri, Aristo metafiziğinin statik varlık telakkisinin aksine, hareket halinde bir uygarlığın yansımasıdır, bizatihi şehrin kendisi de hareket halindedir.

İslam medeniyet algısı ile meydanın karakteristik özelliklerini üst üste koyup resim tamamlanacak olursa, İslam şehrinde meydanın neden olmadığı, ya da neden önemsenmediğinin temel gerekçesi de ortaya çıkmış olacaktır. Buna karşılık sokağın göreceli olarak neden önem arz ettiği de anlaşılmış olacaktır. Çünkü Braudel'in de tespitiyle İslam medeniyeti sürekli bir hareketi öngörürken, "meydan" buna karşıt olarak bir yavaşlamayı, yerleşik hayatı ve durağanlığı ifade etmektedir.

Aşağıdaki tabloda iki düşünce sistemi arasında kamusal alan form farklılıkları ve bunları ortaya çıkaran düşünsel yapıya yer verilmiştir.

Tablo 1: Batı ve İslam şehrinde kamusal alan formunun dayanakları.

Uygarlık Anlayışı ve Kentsel Mekân		
Uygulama Alanı	Düşünce Sistemi	Öne Çıkan Kamusal Alan
Batı	Aristo (Doğal Yer Düşüncesi)- Atalet	Kent Meydanı
İslam	Gazali (Hareket Felsefesi)-Sürekli Devinim	Sokak

Aristo'ya göre madde biçimsiz ve hareketsizdir, onu harekete geçirip biçimini veren formdur. Form ise tek başına boştur, onun içini dolduran maddedir. Varlık bu ikisinin birleşmesinin ürünü olup görüntüler dünyasında her şey form kazanmış bir maddedir. Form, şekil, biçim demektir. Ancak Arsitotales'in dilinde formun, bizim biçim anlayışımızı aşan bir anlamı vardır. O, varlıkların yalnızca biçimini belirlemekle kalamayan, aynı zamanda maddeye hareket yetisini veren madde dışı (tinsel) ve etkin bir öğedir. Aristotales bir bakıma form ile Platon'un ideası'na benzer bir

şeyi anlatmak ister. Ancak idea'dan farklı olarak form, tek başına var olmaz; mutlaka bir madde ile birlikte bulunur. İkisinden biri eksik ise, varlık yoktur (Şenel, 1996: 165). Aristo felsefesi ile İslam düşünce sistemi arasındaki farklılık en bariz şekilde şu iki örnekte görülebilir: Aristoteles'e göre hareket kuvveden fiile geçiş, varlık haline geliştir (Aristoteles, 1997: 95). Oysa İslam düşünce sisteminin kurucularından Kindi'ye göre; "Cismin var oluşu hiç bir şekilde hareketten önce değildir. Önce cisim vardı, hareket yoktu denilecek olursa bu imkânsız bir çelişki olur. Çünkü cisim, yoktan varlığa geçiş demekse, bu hareketten önce olamaz. "Cisim sürekli bir sükûnet halindeydi, hareket sonradan başladı (Aristoteles'in görüşü bu yöndedir), çünkü cisim hareket imkânına sahip bulunuyordu. Böylece ezeli olan âlem bilfiil sükûn halinden bilfiil harekete dönüşmüştür" tarzındaki iddia da Kindi'ye göre doğru değildir. Çünkü ezeli olanda dönüşme olmaz. Böyle bir düşünce; "dönüşen dönüşmeyendir" anlamına geleceğinden imkânsız bir çelişkidir. Öyleyse âlemin sürekli sükûn halinde bulunması ve sonradan bilfiil harekete geçmiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla cisimde hareket öteden beri vardır ve cisim asla hareketten önce değildir. Bu nedenle Kindi şöyle demektedir: "Hareket varsa zorunlu olarak cisim vardır, cisim varsa zorunlu olarak hareket vardır." (Şulul, 2003: 81).

Gazali'ye göre sefer iki çeşittir. Biri bâtinî sefer, diğeri de zahiri seferdir. Bâtinî sefer, yer ve gök âlemine, Allah'ın acayip sun'una (yapış, yapma, Bkz. Develioğlu, s. 964.) ve takva konaklarına sefer yapmaktır. Allah adamlarının seferi budur. Bu seferi yapamayanlar zahiri sefere çıkmalı bedeniyle her yere intikal etmelidir. Çünkü her gittiği yerden bir ibret alır, bir türlü fayda kazanır. Gazali'ye göre zahiri sefer beş türdür. Bunlardan birincisi ilim öğrenmek ve gezip dolaşarak yeryüzünün sırlarını keşfetmek için yapılan seferdir. İkinci sefer, ibadet için yapılan seferdir ki İslam dünyası için hac buna en güzel örnektir. Üçüncü sefer, dinine zararı dokunan şeylerden uzaklaşmak için yapılandır. Dördüncüsü ticaret için yapılan sefer, beşincisi ise seyretmek ve ferahlamak için yapılandır (İmam-ı Gazali, 332-335). Ayrıca Gazali'nin yer vermediği ama İslam tarihi açısından çok

önemli bir sefer türü de, askerî seferlerdir ki, Braudel “İslam hareket uygarlığıdır” derken dayandığı hareket çeşitlerinden biri de budur. Batı’da ise 20. Yüzyılın başında ortaya çıkan fütürizm ile birlikte hareketli şehir veya hareket şehri de gündeme gelmeye başlamıştır. 20 Şubat 1909 tarihinde Paris’te Figaro’nun ilk sayfasında fütürizm manifestosu yer almıştır (Ragon, 2010: 316). Büyük Türk düşünürü ve bilim adamı İbn Sina, “sınırlanmamış bir doğa” olarak tanımladığı hareketi, “Her hareket bir zamandır.” diyerek de hareketin mekân ve zaman boyutlarına değinmiştir. Hareketin durağanlığın karşılığı olduğunu söyleyen İbn Sina, “Hareket özelliğinin olması sözümüzün anlamı, hareketin ilgili olduğu şeyin var olmasıdır ki; bu da, örneğin onun mekânda ve zamanda olmasıdır.” demektedir (İbn Sina, 2009: 165-194). İbn Rüşd’in “Aristocu statik varlık telakkisi”ni eleştiren Turgut Cansever ise bu konuda şunları söylemektedir: “İbn Rüşd’un Aristocu statik varlık telakkisine, çağdaşı Muhyiddin İbnü’l Arabî, Füsûsü’l Hikem adlı eserinin 12. Faslı’nda, “Şuayb Kelimesindeki Kalbi Hikmetin Aslı” başlığı altında, varlığın sürekli oluşum niteliğini ortaya koyarak karşı çıkar. İslamî ve tasavvuf düşünce tarihinde varlığın dinamik yapısını belirleme hususunu özel bir önem vererek ele alır.” (Cansever, 2010: 173).

Andre Raymond, Osmanlı dönemi Arap kentlerinin mekânsal özelliklerini sayarken ayrıntılı olarak cami, çarşı, bedesten, kervansaray gibi bütün birimleri ayrıntılı bir şekilde belirtmiş ancak münhasıran bir meydan veya açık alandan bahsetmemiştir (Raymond, 1995: 124-127).

Bununla birlikte İslam şehirlerini inceleyen bilim adamları kimi eserlerinde de İslam şehirinde meydanın olduğunu dile getirmişlerdir. Cahit Baltacı, İslam şehirinde mekânın planlamasını tanımlarken ilk olarak şehrin ortasında cami ve meydan olduğuna vurgu yapmaktadır (Baltacı, 1996: 82). Ancak, Baltacı aynı tebliğin devamında Müslümanların kurduğu ilk şehirlerden Basra’yı tanımlarken “ortada kamıştan bir cami, 60 zira genişliğinde ana cadde, ikinci derecede caddeler” şeklinde kentsel mekânları sıralamakta ancak bir meydanın varlığından bahsetmemektedir. Devamında ise Kûfe ve Fustat şehirleri için de bir meydan olgusundan bahse-

dilmemektedir. Bu durum bir kentsel mekân olarak meydanın tam olarak tanımlamadığını, camilerin veya külliyelerin dış avlusunun dışındaki açık alanın zaman zaman meydan olarak tanımlandığını göstermektedir. Anlaşıyor ki, İslam şehrinin en önemli formlarından olan sokak zaman zaman çarşıya zaman zaman da şişmeler yaparak küçük mahalle meydanlarına dönüşmektedir (Gencel, 2002: 23).

Batı kent meydanının tamamlayıcı ve vazgeçilmez unsurlarından biri de, heykellerdir. Meydan içerisindeki estetik öğelerin en önemlisi olan heykel konusu İslam inanç sisteminde bir tartışma konusu olmuştur. Bu durum İslam kent meydanının Batı formlarında gelişmesinin önündeki engellerden biri olarak görülebilir. Oysa bu mesele İslam âlimleri arasında da tartışılmış ve daha çok canlı varlıkların heykellerinin olamayacağı, diğer tür heykellerin ise olabileceği yönünde kanaatler oluşmuştur. Bu konuda İbn Haldun; “Büyük şehirlerin ve yüksek heykellerin ancak büyük devletler tarafından vücuda getirilebileceğine dair” fasılda, şehirlerde heykellerin yapılmasından bahsetmektedir (İbn Haldun, Cilt II, 1997: 227). Aynı konuda bir başka büyük İslam düşünürü Muhyiddin İbn Arabî ise; “Ruh sahibi olan bir varlığın resmini yapmaktan sakın. Kuşkusuz bu iş insanların gözünde önemsiz, basit bir iştir, oysaki Allah katında bu, çok önemli ve çok büyük bir iştir. Ressamlar /heykeltraşlar (el-musavvirûn) kıyamet gününde en şiddetli azaba çarptırılacak insanlardır. Kıyamet günü ressam ve heykeltraşa, “*Yarattığın şeyi haydi dirilt ya da ona can ver.*” denilir. Oysa o onu ne diriltebilir ne de can verebilir” diyerek İslam düşünce sisteminde heykel ve resme karşı bakışın ne olduğuna açıklık kazandırılmıştır (Muhyiddin İbn Arabî, 2009: 57).

Batı şehrinde meydan, yaşamın her alanında bulunan ve kentsel hayatın olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Sezai Karakoç’un Masal adlı şiirinde, “en büyük Batı kentinin en büyük meydanında durdu ve tanrıya yakardı önce” dizelerinde betimlediği durumda olduğu gibi Batı şehrinde bir şeyin en üst perdeden dile getirilebileceği yer şehrin meydanıdır. Hayatın gündelik olarak yaşandığı yerler olan meydanlarda görsellikle birlik-

te bireysel ve sosyal ihtiyaçların da karşılanabileceği düzenlemeler yapılmıştır.

Ancak Batı-dışı şehirlerde meydan bu kadar baskın öge konumunda değildir. Binbir gece masallarında ise doğu şehri, daha özeldir ise İslam şehrinin en önemli yaşamsal bölgesinin çarşı olduğuna defalarca vurgu yapılmaktadır. Gerek sağladıkları görsellik ve gerekse işlevleri açısından şehrin önemli unsurlarından biri olmakla birlikte bütün kentsel yaşamın planlanmasının odağı konumunda değildirler. Şüphesiz ki bunun salt birer biçimsel planlamadan daha fazla gerekçeleri söz konusudur. Bir mukayese açısından Türk-İslam ve Batı şehrinden önemli kentsel öğelerin oluşmasının sosyo-kültürel arka planı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2: Birer Kentsel Form Olarak Meydan ve Sokak Farklılaşmasının Arka Planları

Uygulama Alanı	Hayat Tarzı	Düşünce Sistemi	Öncelik	Önemli Kamusal Alan
Batı Şehri	Açık hayat tarzı, Epikürizm²	Aristo'nun (Doğal Yer) düşüncesi Atalet	İmaj	Kent meydanı
İslam Şehri	Özel hayatın gizliliği (Mahremiyet)	İslamî Düşünce Tarzı (Hareket Felsefesi)	İşlev	Sokak

Aristo felsefesinin savunucularından İbn Rüşd'e göre mekân, hareketin kendisinde başladığı ve son bulduğu yerdir. İbn Rüşd hareket ile olan ilişkisi bağlamında iki tür mekândan söz eder. Hareketin başladığı mekân ve hareketin kendisine doğru yöneldiği mekân (Sarioğlu, 2006: 67). Buna göre mekânın kendisi durağan, sınırlandırdığı cisimler ise onun izin verdiği ölçüde hareket kabiliyetine sahiptirler.

İslam felsefesinde ise mekân bizatihi hareketin unsurudur. Her mekân, geçerken uğranılan ve bir müddet kullanılıp sonra da zorunlu olarak terk edilen yerdir. Bundan dolayıdır ki mekânda dışa açıklık söz konusudur.

² Epikürizm: İlkçağ Yunan felsefesinde Epikuros'un düşüncelerinden yola çıkılarak geliştirilen etik ağırlıklı felsefi öğretiler bütününe verilen ad. En kapsamlı ifadesini Kireneli Aristippos'da bulan "hazcı" öğretilerdir. Hazza yönelik bir yaşamı kendilerine erek edinmiş kişilerin yaşam felsefelerine gönderme yapmak için kullanılmaya başlanmıştır (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2002: 473).

Hareketin ortaya çıkardığı bir yer olan mekânın kendisi de bizatihi hareketlidir.³

Diğer bir algı ve inanç farklılığı da mekânın geçiciliği ve kalıcılığına dair olmandır. İslam düşünce ve inanç sisteminde, başta dünya olmak üzere algıladığımız âlem yok olacak ve hayat bir başka âlemde, bir başka boyutta devam edecektir. Yani mekânın bizzat kendisi kalıcı değildir. Batı düşünce sisteminde ise ölüm sonrasında oluşacak ebedî hayat burada devam edecektir. Hobbess bu inancı şu şekilde betimlemektedir: “Tanrı’nın cenneti, Mesih’in geri dönüşünde, Tanrı’nın insanlarına gökten gelecek, insanlar yeryüzünden ona gitmeyecektir.” (Hobbess, 2007: 312). Batı algısındaki kıyamet (dünyanın sona ermesi) tasavvuru bu yönde olduğu için, kıyamet sonrası dünyayı yeniden mamur hale getirebilmek için çeşitli senaryolar üretilmektedir.

Türk-İslam ve Batı şehir düşünce algısında en önemli unsurlardan biri de, Müslümanın düşünce dünyasındaki tecelli anlayışının Batı düşünce algısında yer ediyor olmamasıdır. Hayatın her yönünü olduğu gibi şehri ve kentsel mekânı da planlama iddiasındaki Batı medeniyet algısı buna uygun olarak şehrin ve içinde yer alan diğer alanların sınırlarını da çizmiş ve gelişime kapatmıştır. Sokak, meydan ve şehrin kendisinin nerede başlayıp nerede bittiği bellidir ve bu değiştirilemez bir durumdur. Oysa Müslümanın inancından kaynaklanan ve hayatına hâkim olan düşünceye göre, hayat sürekli bir tecelliye açıktır ve her an yeni bir oluşum söz konusudur. Bu anlayışa göre yapılacak her mekânda bir eksiklik söz konusu olacaktır ve hiçbir zaman eksiksiz mekân yapmak mümkün olmayacaktır.⁴

³ Mekânın hareketliliği konusunda en çarpıcı örnek Kur’an-ı Kerim’de dağların hareketiyle ilgili olarak verilmiştir. “Bir de dağları görür, onları hareketsiz sanırsın. Hâlbuki onlar, bulutların geçtiği gibi geçerler. (Bu), her şeyi sapaşğılam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki o yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Kur’an-ı Kerim, Hak Dini Kur’an Dili Meali, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hazırlayanlar: Selahattin Kaya, Cahit Baltacı, Kerim Aytekin, Neml Süresi, 88. Ayet).

⁴ Varoluştaki mükemmelliği noksanlıkla izah eden Muhyiddin İbn Arabî şöyle demektedir: “Bil ki, varoluş içinde noksanlığın bulunması varoluşun mükemmelliğindedir. Eğer durum böyle olmasaydı orada noksanlık olmadığından ötürü gerçekten varoluşun mükemmelliği noksan olurdu... Allah hiçbir şeyi kesinlikle eksik bırakmamıştır; hatta noksanlığa bile yaratılışın hakkını vermiştir. İşte

Hayata bu algıyla bakan İslam düşünce sisteminin ortaya çıkardığı mekânlarda mutlak bir sınırlama söz konusu değildir. Şehir ve içindeki kentsel mekânlar da, bu tecellinin eseri olarak değişebileceği için statik bir kurgu yapılması tercih edilmemiştir.

Bu konuda son olarak özel hayatın gizliliğine verilen önemle, Epikürist yaşam biçimi arasındaki karşıtlığa vurgu yapmak gerekir. Batı yaşam algısında hayatın gündelik yaşam mekânlarından biri, belki en önemlisi şehrin meydana gelen, genelde doğu ancak daha özde İslam inanç ve yaşam biçiminde mahremiyet ve gizlilik önemli bir yer tutmaktadır. Bu durumu Nilüfer Göle “*mahrem in estetiği*” olarak tanımlamaktadır (Göle, 2000: 55).

Sonuç

Şehirle birlikte kentsel mekânlar da ortaya çıkmaya başlamışlardır. Şehirlerin kuruldukları coğrafya ve topografya şartlarıyla birlikte, şehri kuranların yaşam biçimleri şehrin mekânlarını çeşitlendirerek ortaya çıkarmış ve geliştirmiştir. Barınma için yapılan ve konut olarak tanımlanan alanların dışındaki mekânlar kentin ortak kullanım alanlarını oluşturmaktadır. Kamusal algının ortaya çıkışından itibaren ise bu alanlar kamusal alanlar olarak adlandırılmaktadırlar. Kamusal alanların en önemlilerinden birisi olan ve şehrin geçmişini temsil ettiği varsayılan köyde de bulunan meydanlar kentin ilk kullandığı alan olma özelliğindedir.

Şehrin kendisi, şehirde yaşayan herkes ve her şey için bir yer olan meydanlar, biçimiyle olduğu kadar yapısından kaynaklanan işlevleriyle de anlam ifade eden yerlerdendir. Tarihsel sürekliliği açısından zamanın ve hızlı değişen süreçlerin kısmen de olsa dışında yaşayan meydan bir açıdan şehrin belleğini oluştururken diğer bir açıdan da zamandan ve gelişmelerden kısmen kopuk kaldığı için kendine has özellikleri olan alan olarak değerlendirilebilir. Şehrin diğer mekânları kadar hızlı değişime

---

âlemin mükemmelliği budur. Âlem ise, Allah dışında, Allah’dan başka her şey âlem kapsamına girer.” (Muhyiddin İbn Arabî, 2003: 114-115).

uğramayan meydanlar, şehri ve kendisini kuran düşünceden itibaren içinden geçtiği süreçlere dair hatıratı peteklerinde barındıran yerlerdir.

Cami merkezli bir toplumsal hayatın yaşandığı İslam şehirlerinde ise meydanlar Batı'daki örnekleri gibi ortaya çıkıp gelişmemiştir. Çeşitli zamanlarda farklı uygulamalar görünmekle birlikte meydanlar İslam şehirlerinin hiçbir zaman vazgeçilmez kentsel formları haline gelmemişlerdir. Bunun inanç sisteminin belirlediği hayat tarzından, dünyaya bakıştaki farklılığa kadar bazı sebepleri olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Aristoteles, (1997), Fizik, Çeviren: Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Armağan, M. (1999), Osmanlı Şehrine Kavramsal Bir Yaklaşım, Osmanlı, 5.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara
- Bachelard, G., (2008) Uzamın Poetikası, Çeviren: Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Baltacı, C., (1996), Dört Halife Devri Şehir ve Yerel Yönetim Hizmetleri, İslam Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I, İlke Yayınları, İstanbul
- Braudel, F., (2006), Uygarlıkların Grameri, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara
- Cansever, T., (1994), Ev Şehir Üzerine Düşünceler, İnsan Yayınları, İstanbul
- Cansever, T., (2010) Mimar Sinan, Klasik, İstanbul
- Cerasi, Maurice M., (1999) Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi, Çeviren: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- Demirci, C., (2001) Şehir Meydanı İşlevlerinin Madrid Plaza Mayor Örneğinde Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi. Peyzaj Mimarlığı Ana Bilim Dalı, Ağustos
- Devellioğlu, F., (2005) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, 22. Baskı, Ankara
- Doğru, H., (1995) XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir
- Gencel, Z., (2002) Geleneksel Türk Kentinde Meydan Kavramı, Egemimarlık 2000/2, Sayı 34, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul
- Göle, N., (2000) Melez Desenler, Metis Yayınları, İstanbul

- Guimaraes, Aline Sampaio de Mello, (2009), Kamusal Mekânlar: Yeni Oyunlar, XXII.Dünya Mimarlık Kongresi'nden Seçme Bildiriler, Mimarlıkların Pazar Yeri, UIA 2005 İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara
- Güçlü, A.Baki, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, Sarp Erk Ulaş, (2002), Felsefe Sözlüğü, , Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Gürdoğan, N., (2008) Girişimcilik ve Girişim Kültürü, İGİAD Yayınları, İstanbul
- Hobbes, T., (2007) Leviathan, Çeviren: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- İbn Haldun, (1997), Mukaddime Cilt II, Çeviren: Zakir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, İstanbul
- İbn Sina, (2009), Kitâb El-Şifâ: Fizik, İbn Sina Doğunun Sönmeyen Yıldızı, Yayına Hazırlayan, Hüseyin Gazi Topdemir, Say Yayınları, İstanbul
- İmam-ı Gazali, Kimyâ-yı Saadet, Çeviren: Mehmed A. Müftüoğlu, Kontrol ve Düzeltme A.Fikri Yavuz, Çelik Yayınevi, İstanbul.
- Kılıçbay, M.A., (1993), Şehirler ve Kentler, Gece Kitapları, Ankara
- Krier, R., (1979), Urban Space, Foreword by Colin Rowe, Rizzoli International Publications, Inc. New York
- Kur'an Kerim, Hak Dini Kur'an Dili Meali, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hazırlayanlar: Selahattin Kaya, Cahit Baltacı.
- Lings, M., (1994) Hz. Muhammed'in Hayatı, Çeviren: Nazife Şişman, İz Yayıncılık, İstanbul
- Moughtin, C., (1995) Urban Design, Street and Square, Linacre House, Jordan Hill, Oxford
- Hamidullah M., (1991) İslam Peygamberi Cilt I. Çeviren: Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul
- İbn Arabî, M., (2009), Hakikat ve Tefekkür, Çeviren: Mahmut Kanık, Hece Yayınları, Ankara
- İbn Arabî, M., (2003), Marifet ve Hikmet, İz Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul
- Ökten, S., (2011), Şehir, İstanbul ve Mimari, 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, Sayı:11, İstanbul
- Ragon, M., (2010), Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi, Çeviren: Murat Aykaç Erginöz, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Raymond, A., (1995), Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul
- Salingeros, Nikos A., (2005), Principle of Urban Structure, Faculty of Architecture Delft University of Tecnology, Amsterdam
- Sarıoğlu, H., (2006), İbn Rüşd Felsefesi, Klasik Yayınları, İstanbul
- Sennett, R., (2008), Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir, Çeviren: Tuncay Birkan, Metis, İstanbul
- Şenel, A., (1996) Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat, Ankara

Şulul, C., (2003) *Kindi Metafiziği*, İnsan Yayınları, İstanbul
Türk Dil Kurumu, (1998), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Basımevi, Ankara
Türkdoğan, O., (1997), *Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi*, Birleşik Yayıncılık, İstanbul
Weber, M., (2000), *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, Çeviren: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul

Dr. Hasan Taşçı: 1991 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olduktan sonra, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı Sosyal Siyaset Bilim Dalı'ndan, "İşletmelerde Personel Eğitiminin Verimliliğe Etkisi" konulu tezle master derecesi aldı. 2012 senesinde de, "Kent Meydanı Kent Kimliği İlişkisi; Üsküdar Meydanı Örneği" adlı tezle doktora derecesi almıştır. Halen Esenler Belediyesi Şehir Düşünce Merkezi Bilim Kurulu Üyesidir.